

ELŞAD MİRBƏŞİR OĞLU
Siyasi elmlər namizədi

SIYASI MÜNAQIŞƏLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ VASİTƏÇİLİK XİDMƏTLƏRİNİN MAHIYYƏTİ

Siyasi münaqişə iştirakçıları bir tərəfli fəaliyyətin əhəmiyyətsiz olduğunu dərk etdikdən sonra, adətən birgə fəaliyyət formasına can atırlar. Düşmən münasibətlərində olan münaqişə subyektləri, kommunikasiya kanalları olmadan öz birgə fəaliyyətlərini reallaşdırma bilmirlər. Məhz bu zaman münaqişə subyektləri üçüncü tərəfin vasitəçilik xidmətlərindən bəhrələnmək qərarına gəlirlər. Vasitəçi münaqişə edən tərəflər arasında dayanaraq, məsələni dinc yolla aradan qaldırılmasına çalışır. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir elmi ədəbiyyatlarda vasitəçi həm də “mediator” sözü ilə ifadə olunur. Orta əsrlər Avropasında milli dövlətlərin yaranmasına qədər mediator roma papası çıxış edirdi. Həmin dövrlərdə roma papası mediatorsdan çox hakim funksiyasını yerinə yetirirdi. Problemin hansı yolla həll ediləcəyini ancaq o müəyyən edirdi. Müstəqil dövlətlərin meydana gəlməsi ilə münaqişələrin həllində roma papasının rolu xeyli zəifləmişdir. Çünki, artıq hesab edilirdi ki, cəmiyyətdə baş verən ziddiyyətlərin aradan qaldırılması ancaq dövlətin səlahiyyətləri çərçivəsinə daxildir və kilsənin bu məsələlərə müdaxiləsi dövlətin rolunu və müstəqilliyini məhdudlaşdırır. (1, s.106)

Aydın ki, vasitəçilik xidmətlərini üçüncü bir tərəf həyata keçirir. Belə ki, siyasi münaqişələrin tənzimlənməsində üçüncü tərəf dedikdə “vasitəçi”, “danışqlar prosesini müşahidə edən” və “arbitr” başa düşülür. Vasitəçi və ya müşahidəçi statusuna malik olmayan, lakin tərəflər arasında baş vermiş münaqişənin həlli məsələsi ilə məşğul olan istənilən şəxs üçüncü tərəf kimi qəbul edilə bilər.

Vasitəçi münaqişələrin tənzimlənməsi prosesinə həm müstəqil şəkildə, həm də münaqişə iştirakçılarının xahişi ilə qoşula bilər. (2, s.594-597) Münaqişələrin həllinə cəlb edilmiş üçüncü tərəfin münaqişə iştirakçılarına təsir vasitələri müxtəlif xarakterli ola bilər. Bu təsir vasitələrindən əsasən iki qrupu fərqləndirir.

- İnandırma və münaqişənin dinc vasitələrlə həlli yollarının tapılmasında köməklik;
- Məcburetmə, təzyiqli göstərmə və tərəflərin münaqişə fəaliyyətlərini məhdudlaşdırma.

Tənzimləmə prosesinə cəlb edilmiş üçüncü tərəfin əsas fəaliyyət istiqamətləri “vasitəçilikdən”, “xoşməramlı xidmətlərin göstərilməsindən”, “müşahidəçilikdən” və “arbitraj”dan ibarət olur.

Bu xidmət növləri arasında vasitəçiliyin xüsusi çəkisi vardır. Diplomatik lüğətlərdə vasitəçilik beynəlxalq mübahisələrin tənzimlənməsinin dinc vasitələrindən biri kimi izah edilir. (3) Vasitəçiliyin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, münaqişə iştirakçısı olmayan hər hansı bir üçüncü tərəf beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq münaqişə subyektləri arasında danışqları təşkil edir.

Vasitəçilik xidmətlərinin mahiyyətindən danışıqdan öncə onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu xidmətlərin həyata keçirildiyi zaman da münaqişə iştirakçılarına qarşı təzyiqli metodları tətbiq edilə bilər. Belə təzyiqlər “hədələmə”, “iqtisadi yardım göstərməkdən imtina etmək” və s. şəkildə olurlar. Lakin, buna baxmayaraq, ümumilikdə üçüncü tərəfin vasitəçilik xidmətləri münaqişə iştirakçıları arasında dialoq yaratmağa və beləliklə münaqişələri dinc vasitələrlə tənzimləməyə yönəlmişdir.

Münaqişə subyektlərinin vasitəçiyə müraciət etmələrini aşağıdakı hallar zəruri edir:

1. Tərəflər arasında uzunmüddətli qarşıdurma mövcud olması;

- 2.münaqişə edən tərəflər kommunikasiya kanallarının olmaması;
- 3.tərəflərin öz "siyasi simalarını" itirməkdən çəkinərək güzəştə getmək istəməməsi;
- 4.münaqişə iştirakçılarının mədəniyyətlərində, ideologiyalarında və adət – ənənələrində kəskin fərqlər olduqda və s.

Münaqişə iştirakçıları tənzimləmə prosesinə vasitəçinin cəlb edilməsini bir sıra motivlərlə izah edirlər. Belə ki, onların fikrincə:

- mübahisəli məsələnin üçüncü tərəfin iştirakı ilə həll etmək daha asan və təminatlıdır;
- problemin həlli prosesində üçüncü tərəfin iştirakı onun(hər biri özünü nəzərdə tutur) xeyrinədir;
- üçüncü tərəfin iştirakı ilə əldə olunmuş razılışamanın şərtlərinə rəqib tərəf əməl etməlidir;
- münaqişələrin tənzimlənməsi uğursuzluqla nəticələndikdə məsuliyyəti üçüncü tərəfin üzərinə atmaq olar;
- üçüncü tərəf onlara vasitəçi qismində problemin həlli yollarının tapılmasında real köməklik göstərə bilər.

Bəzi tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, vasitəçinin missiyası, yalnız münaqişənin həlli yolunu tapmağa kömək etməkdən ibarətdir. Lakin, bu bir qədər yalnız mövqedir. Münaqişənin tənzimlənməsi prosesinə cəlb edilən vasitəçi, problemin xarakterindən asılı olaraq digər məsələləri həll etməli olur. Münaqişə probleminin görkəmli tədqiqatçılarından olan C.Uoll qeyd edir ki, siyasi münaqişələrin tənzimlənməsi prosesinə cəlb edilmiş vasitəçi 50–yə qədər vəzifəni yerinə yetirir.(1, s.125) Bunlardan beşi daha əhəmiyyətlidir:

- 1.vasitəçi münaqişə iştirakçıları problemin birgə həlli yollarının tapılmasına istiqamətləndirir;
- 2.münaqişə iştirakçılarının öz maraq və məqsədləri haqqında informasiya mübadiləsi etmək üçün lazımı şərat yaradır;
- 3.münaqişə vəziyyətinin təhlil edilməsində və hər iki tərəfin maraqlarına cavab verə biləcək qərarların qəbul edilməsində köməklik göstərir, öz təkliflərini irəli sürür;
- 4.münaqişə iştirakçılarının "siyasi sima"sının qorunub saxlanmasını təmin edir;
- 5.münaqişələrin tənzimlənməsi prosesində tərəflərin qarşılıqlı fəaliyyətlərinə və əldə olunmuş razılışmaların şərtlərinə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

Münaqişənin tənzimlənməsi prosesində üçüncü tərəfin yerinə yetirdiyi vəzifələr demək olar ki, bir–birləri ilə sıx əlaqədə olurlar. Belə ki, münaqişə iştirakçıları arasında kommunikasiya kanallarının bərpa olunaraq inkişaf etdirilməsi, onlara yaranmış vəziyyəti düzgün qiymətləndirməyə imkan verir. Tərəflərin problemin birgə həlli yollarının axtarılmasına istiqamətləndirilməsi isə kommunikasiya kanallarının yaranmasına gətirib çıxarır.

Elmi ədəbiyyatlarda vasitəçi rolunda çıxış edən subyektlərin xarakterindən asılı olaraq, vasitəçiliyin bir sıra növləri göstərilir.(5, s.5-10)

Vasitəçiliyin ən geniş yayılmış formalarından biri dövlət vasitəçiliyidir. Dövlət vasitəçiliyin özü də növlərə bölünür. Belə ki, iri dövlətlərin, kiçik dövlətlərin və neytral dövlətlərin vasitəçilikləri fəqləndirilir.

İri dövlətlər münaqişə edən tərəflərə güclü iqtisadi, siyasi təsiretmə imkanlarına malik olurlar. Bu baxımdan iri dövlətlərin vasitəçilik xidmətləri daha səmərəli olur. Bəzən, kiçik dövlətlərin tənzimləyə bilmədikləri münaqişələri iri dövlətlər çox asanlıqla və qısa zaman çərçivəsində tənzimləyirlər. Kiçik dövlətlər də münaqişələrin həlli prosesində vasitəçilik xidmətlərini həyata keçirə bilirlər. Lakin, iri dövlətlərdən fərqli olaraq, onların münaqişə subyektlərinə təsiretmə imkanları xeyli məhdud olur.

Neytral dövlətlər də kiçik dövlətlər kimi kiyafət qədər təsiretmə imkanlarına malik olurlar. Buna baxmayaraq, əksər halda neytral dövlətlərin vasitəçiliyi kifayət qədər “məhsuldar” olur. Neytral dövlətlər qarşılıqlı, “müharibədə iştirak etməmək”, “müharibəyə səbəb ola biləcək hər hansı bir siyasətdən çəkinmək” və s. kimi məqsədlər qoyurlar.

Dövlətlərlə yanaşı, hökumətlərarası universal və regional təşkilatlar da kifayət qədər tez-tez vasitəçi rolunda çıxış edirlər. Bunlardan, BMT, ATƏT, Amerika Dövlətləri Təşkilatı, Afrika Birliyi Təşkilatı kimi təşkilatları göstərmək olar. Bir çox tədqiqatçıların fikrincə İkinci dünya müharibəsindən sonra hökumətlərarası təşkilatların vasitəçilik xidmətlərinin genişlənməsini aşağıdakı amillər şərtləndirmişdir: (6, s.73)

- 1.XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq universal və regional təşkilatların sayının əhəmiyyətli dərəcədə artması;
- 2.onların dünyada gedən ictimai – siyasi proseslərdə fəal iştirak etmələri;
- 3.əksər hallarda münaqişə iştirakçılarının həmin təşkilatları neytral tərəf kimi qəbul etmələri və s.

Münaqişələrin tənzimlənməsi prosesində hökumətlərarası təşkilatların fəaliyyəti əsasən siyasi xarakter daşıyır.

Siyasi münaqişələrin tənzimlənməsində hökumətlərarası təşkilatların aktiv fəaliyyətinə baxmayaraq, bəzi hallarda onların vasitəçilik xidmətlərindən imtina edilir. Bu o hallarda baş verir ki, həmin təşkilatlar hər hansı bir dövlətin və ya dövlətlər qrupunun siyasətini həyata keçirsinlər. (7, s.11)

Son dövrlərdə münaqişələrin tənzimlənməsi prosesində qeyri-hökumət təşkilatlarının da rolu artmaqdadır. Bunlardan Beynəlxalq Qırmızı Aypara Komitəsini və “Sərhədsiz həkimlər” təşkilatını göstərmək olar. Bu təşkilatlar öz fəaliyyətlərini dövlət strukturları ilə sıx əlaqəli şəkildə qururlar.

Vasitəçiliyin növləri yalnız onları həyata keçirən subyektlərin xarakterinə görə deyil, bir çox digər parlamentlərə görə də fərqləndirilir:

- 1.təklif olunan – müraciət edilən;
- 2.daimi – müvəqqəti;
- 3.birtərəfli – çoxtərəfli;
- 4.rəsmi – qeyri-rəsmi və s.

Son zamanlar münaqişələrin tənzimlənməsi prosesində konkret şəxslərin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmaqdadır. Bu vasitəçilik “şəxsi vasitəçilik” adlanır. Digər vasitəçilik növlərindən fərqli olaraq, rəsmi şəxsin vasitəçiliyi bir çox üstün cəhətlərə malikdir. Böyük avtoritetə malik olan hər hansı bir şəxs münaqişəni daha tez və səmərəli həll edə bilər. Bir çox tədqiqatçılar qeyri-rəsmi şəxsi vasitəçiliyi də digər vasitəçilik növlərindən fərqləndirirlər. Qeyri-rəsmi vasitəçi rolunda jurnalistlər, biznesmenlər, tanınmış alimlər, keçmiş ictimai-siyasi xadimlər və s. çıxış edə bilirlər.

Münaqişənin tənzimlənməsi prosesində qeyri-rəsmi vasitəçiliyin özünəməxsus yeri vardır. Qeyri-rəsmi vasitəçilik zamanı üçüncü tərəfin fəaliyyəti, münaqişənin qeyri-rəsmi səviyyədə qarşısının alınmasına və tənzimlənməsinə yönəlir.(8, s.117)

Müasir dövrdə qeyri-rəsmi vasitəçiliyin inkişafını daha çox “diplomatiyanın ikinci qolunun” inkişafı ilə əlaqələndirirlər. C. Montvill “diplomatiyanın ikinci qolu” dedikdə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutur: (9)

- 1.münaqişə edən tərəflərin nümayəndələri arasında şəxsi səviyyədə işgüzar münasibətlərin formalaşdırılması;
- 2.münaqişələrin idarə olunması strategiyasının hazırlanması;
- 3.münaqişə vəziyyəti haqqında təsəvvürlərin formalaşdırılması.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz vəzifələri yerinə yetirən vasitəçi rolunda adətən ictimai təşkilatların, akademik dairələrin nümayəndələri, bəzən isə keçmiş diplomatlar çıxış edirlər. Rəsmi vasitəçilərdən fərqli olaraq, onların münaqişə iştirakçılarna qarşı təzyiqlə metodlarından istifadə etmək imkanları olmur. Burada əsas vəzifə münaqişə iştirakçıları arasında qarşılıqlı münasibətlərin formalaşdırılmasından və onlara məsələni dinc vasitələrlə həll etmək imkanlarının verilməsindən ibarət olur.

Münaqişənin tənzimlənməsi prosesində iştirak üçüncü tərəf vasitəçilik xidmətlərini həyata keçirən zaman bir sıra çətinlikləri də dəf etməli olur. Bu çətinlikləri iki qrupda ümumiləşdirmək olar:

1. vasitəçinin fəaliyyətindən asılı olmayaraq, münaqişənin özünün tənzimlənməsi prosesi ilə bağlı olan çətinliklər;
2. vasitəçinin fəaliyyəti ilə birbaşa bağlı olan çətinliklər.

Siyasi münaqişələrin tənzimlənməsi prosesi ilə bağlı olan əsas çətinlik ondan ibarətdir ki, problemin aradan qaldırılması üçün böyük vaxt tələb olunur. Üçüncü tərəf vasitəçilik xidmətlərini reallaşdıran zaman bir neçə istiqamətdə olduqca gərgin əmək sərf etməli olur. Vasitəçi bir tərəfdən problemin birgə səylərlə həll edilməsi üçün münaqişə iştirakçıları arasında kommunikasiya kanalları yaratmalı olur, digər tərəfdən isə münaqişənin gedişində iştirakçıların zorakılıq fəaliyyətlərini məhdudlaşdırmalı olur. Münaqişənin tənzimlənməsinin səmərəlilik səviyyəsi məhz qeyd edilən məsələlərin vaxtında həll edilməsindən çox asılıdır. Bunun üçün isə tənzimləmə prosesinə cəlb edilmiş vasitəçidən böyük bacarıq və təcrübə tələb olunur. (10, s.102)

Üçüncü tərəfin qarşılaşdığı ciddi çətinliklərdən biri də ondan ibarətdir ki, onun həyata keçirdiyi vasitəçilik xidmətləri heç də həmişə uğurla nəticələnir. Vasitəçinin uğursuzluğu münaqişə iştirakçıları arasında böyük ümidsizliyə səbəb ola bilər.

Vasitəçinin fəaliyyəti ilə bağlı olan çətinliklər içərisində ən çox təsadüf ediləni, onun münaqişə vəziyyətini düzgün qiymətləndirə və problemin həllinin daha səmərəli yolunu müəyyən edə bilməməsidir. Belə hallar adətən vasitəçinin təcrübəsizliyi üzündən baş verir.

Vasitəçilik missiyasını həyata keçirmək üçün üçüncü tərəfə müraciət edilən zaman onun təsiretmə gücü və avtoriteti də nəzərə alınır. Üçüncü tərəfin hansı dərəcədə səmərəli vasitəçilik xidmətləri göstərməsi məhz bu amillərdən çox asılıdır. Üçüncü tərəfin münaqişəli vəziyyət haqqında kifayət qədər geniş informasiyaya malik olması onun təsiretmə gücünü artırmış olur.

Siyasi münaqişələrin həlli prosesində iştirak edən üçüncü tərəfin fəaliyyətinin səmərəliliyi, onun vasitəçilik xidmətlərini hansı səviyyədə həyata keçirməsindən çox asılıdır. Elmi ədəbiyyatlarda üçüncü tərəfin fəaliyyətinin səmərəlilik səviyyəsinin bir çox parametrlərə əsasən qiymətləndirildiyi qeyd olunur. Belə ki, bir çox tədqiqatçıların fikrincə vasitəçilik xidmətlərini həyata keçirən üçüncü tərəfin fəaliyyətinin səmərəliliyi yalnız gərginliyin aradan qaldırılması və münaqişə iştirakçıları arasında razılaşmanın nizamlanması ilə qiymətləndirilir. Vasitəçinin fəaliyyəti o vaxt tam səmərəli hesab olunur ki, o, münaqişə edən tərəflər arasındakı münasibətləri köklü şəkildə dəyişdirməyə nail olsun və s.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, münaqişənin tənzimlənməsi prosesinə cəlb edilmiş vasitəçi bir çox məsələləri həll etməli olur. Bu baxımdan onun fəaliyyətinin səmərəliliyi həm də bu məsələlərin həllinə hansı səviyyədə nail olunmasından asılıdır. Bəzən, vasitəçi sadəcə olaraq münaqişə edən tərəflərin görüşünü təşkil etməklə kifayətlənir.

Siyasi münaqişələrin tənzimlənməsi prosesinə cəlb edilmiş üçüncü tərəf üz fəaliyyətini səmərəli qurmaq üçün bir sıra amilləri nəzərə almalıdır. Vasitəçi hər şeydən öncə münaqişə subyektlərinin xarakterinə yaxından bələd olmalıdır. Belə ki, iştirakçıları ey-

Tarix və onun problemləri, №4 2009

ni mədəni dəyərlərə malik olan münaqişələrin tənzimlənməsi prosesində vasitəçi daha çox uğur qazana bilər.

Üçüncü tərəfin vasitəçiliyinin səmərəliliyi münaqişəni törədən səbəblərin düzgün dərk edilməsindən də çox asılıdır. Baş vermiş münaqişələrin əsasında ərazi iddiaları, təhlükəsizlik problemləri və s. durursa, onları həll etmək adətən çətin olur. Vasitəçiliyin səmərəliliyi həm də onun harada həyata keçirilməsindən asılıdır. Məsələn, siyasi münaqişələrin görkəmli tədqiqatçılarından olan С.Берковиçin fikrincə vasitəçilik neytral ərazidə həyata keçirildikdə daha səmərəli olur. Bu zaman əsasən psixoloji faktor böyük əhəmiyyət kəsb edir. (1, s.106)

ƏDƏBİYYAT

1. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов. М. Аспект-Пресс, 1999. с.106.
2. Wittmer J. M., Carnevale P. and Walker M. E. General Alignment and Overt Support in Biased Mediation//The Journal of Conflict Resolution. 1991. Vol. 35 (4). P. 594—597.
3. Юридический словарь <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/17273>
4. Лебедева М.М. Развитие неофициального посредничества в современном мире: тенденции, проблемы, перспективы. //Вестник Московского Университета. Серия 18. Социология и политология, 1998 г., №3. С.5-10
5. Пушмин Э.А. Переговоры при конфликте. Москва, Аспект-пресс, 1999 г. Стр.73
6. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов. Подходы, решения, технологии. //Новая и новейшая история, 2000 г., №6.
7. Луков В.Б. Современные дипломатические переговоры: проблемы развития//Международные отношения, М.,1988 г.С.117-127.
8. Торкунов А.В. Современная дипломатия как средство регулирования международных отношений //mixport.ru/referat/referat/71417
9. Родин Л. Роль посредничества в урегулировании межнациональных конфликтов. Журнал //Международная жизнь, № 8/9, 1992 г. Стр. 102 -110

ЭЛЬШАД МИРБАШИР ОГЛУ

СУЩНОСТЬ ПОСРЕДНИЧЕСКИХ УСЛУГ В УРЕГУЛИРОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ

В статье анализируется посреднической деятельности третьей стороны в урегулировании политических конфликтов. Отмечается, что одна из наиболее значительных сфер деятельности третьей стороны является посредничество. Под посредничеством понимается участие третьей, нейтральной стороны с целью поиска взаимоприемлемого решения. Третья сторона подразумевает и посредника, и наблюдателя, и любое иное лицо, занятое оказанием помощи в урегулировании конфликтных отношений или решении вопросов между другими сторонами. В статье также глубоко рассматривается последовательность посреднической функции третьей стороны.

ELSHAD MIRBASHIR OGLU

ESSENCE OF INTERMEDIARY SERVICES IN SETTLEMENT OF POLITICAL CONFLICTS.

In article it is analyzed intermediary activity of the third party in settlement of political conflicts. It is noticed that one of the most considerable fields of activity of the third party is intermediary. Intermediary is understood as participation of the third, neutral party for the purpose of search of the mutually acceptable decision. The third party means both the intermediary, and the observer, and any other person occupied with rendering assistance in settlement of disputed relations or the decision of questions between other parties. In article the sequence of mediatorial functions of the third party also is deeply considered.

Rəyçilər: f.e.n.Z.Ə.Əhmədova, f.e.d.Z.Наçиyeв.

BDU-nun Politologiya və sosiologiya kafedrasının 03 oktyabr 2009-cu i tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №02).